

Şeyhu'l-İslam Kemâl Paşazâde'nin (ö. 1534) Hadis İlmine İlişkin Faaliyetleri, Şerhçiliği ve Hadis Usûlü Risâlesinin Tercümesi

Salih ÖZER*

Abstract

The hadith activities of Sheikh al-İslam Kamal Pahsa-zadah (ö. 1534), his method of explanation of hadiths and the translation of his Risalah on hadith methodology. İbn Kamal, as one of the prominent ulema of the Ottoman Empire, has concerned with all of the Islamic sciences including hadith and written about all of them both books and booklets/Risalahs. As to hadith science he seems to have attached importance on the one hand to the methodological issues; on the other hand to the sharh activities on the canonical hadith compilations. Especially concerning on the hadith sharh, İbn Kamal has written sharhs both on particular hadiths and canonical hadith works as well. When explanating the hadiths, he has emphasised on the legal and the theological dimensions. Relating to the usûl genre, he generally has in common with the methodological books written in the other İslamic centers.

Key Words: Kamal Pasha-zadah, Hadith, Ottoman, Sharh, Hadith Methodology.

1. Giriş

Bilindiği gibi XV ve XVI. asırlar, Osmanlı ilim ve fikir hayatında son derece önemli bir yere sahiptir; zira bu asırlar, genel olarak hem Osmanlı uygarlığının hem de onun ilim ve fikir hayatının zirvede olduğu asırlardır.¹ Bu dönemlerde birçok ilim adamı yetişmiştir. İbn Kemâl de bu silsilenin bir halkasını teşkil etmektedir denilebilir. Biz bu yazımızda birçok

* Dr., Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Kütüphane Başkanlığı, Kültür ve Turizm Uzmanı.

1 Ahmet Yaşar Ocak, İbn Kemâl'in Yaşadığı XV ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı, *Şeyhulislam İbn Kemâl Sempozyumu* içinde (Tokat 26-29 Haziran 1985), Ankara 1986, s. 31.

ilmî yönü ele alınmış olan İbn Kemâl'in eserlerinden hareketle hadisçiliğini incelemeye çalışacağız.

2. Hayatı ve Hadis İlmine Yönelik Faaliyetleri:

İbn Kemâl nâmıyla maruf olan ve önde gelen bir Osmanlı âlimi olan Şemsüddin Ahmed b. Süleyman İbn Kemâl², Tokat'ta doğmuş ve İstanbul'da vefat etmiştir. İbn Kemâl'in hadis ilmiyle ilgisi ve bu alandaki faaliyetlerini, ancak kimi tabakât kitaplarındaki detay bilgilerden çıkarabilmekteyiz. O, başlangıçta askerlik sanatıyla uğraşmasına rağmen, II. Bayezid'in seferlerinden birinden dönerken dönemin seçkin âlimlerinden Tokatlı Molla Lütffî'nin gördüğü iltifat ve hürmetten ziyadesiyle etkilenerek ilimle uğraşmaya karar vermiş ve öncelikle kendisinden etkilendiği Molla Lütffî'den Edirne Dâru'l-Hadis'inde dersler almaya başlamıştır.³ İbn Kemâl, hocasının öldürülmesinin akabinde, dönemin meşhurları olan Hatîb-zâde, Maruf-zâde ve Mevlâna Kestellî gibi ünlü âlimlerin tedris halkasına katılmıştır.⁴ Kendisi sonradan Edirne'de Taşlık medresesinde, sonra Üsküp'te İshak Paşa medresesinde, yine Edirne Halebî medresesinde, keza Üç Şerefeli medresesinde, peşinden bir süre İstanbul'daki Sahn-ı Semân'da ve daha sonra da Edirne'de II. Bayezid medresesinde müderrislik yapmıştır.⁵ İbn Kemâl, bu ilmi kariyerin dışında birçok büyük devlet görevini de üstlenmiştir. Zenbilli Ali Efendi'nin vefatı sonrasında Şeyhülislam olmuştur. O, ilmi kariyer noktasında kimi zaman Suyutî'nin (ö. 911/1505) bile fevkinde bir âlim olarak değerlendirilmiştir.⁶ Bıraktığı miras konusunu göz önüne aldığımızda, bu noktada sırf Ebu's-Suud Efendi (ö. 1574) ismi bile sanırız yeterlidir. Öte yandan şiirden edebiyata, Kelam'dan Hadis'e birçok alandaki yüzlerce eseri de kendisine yönelik bu teveccühün bir kanıtı mesabesinde dir.

İbn Kemâl, genel olarak tüm aklî ve naklî ilimlerde birçok eser vermesine rağmen, kendisinin hadisle ilgili eserleri nispeten sınırlı sayıdadır. Tespit ettiğimiz kadarıyla onun birtakım hadislerin şerhine ilişkin ri-

2 Bk. Kehhâle, Ömer Rıza, *Mucemu'l-Müellifin*, (Beyrut 1957), I. 238; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (İst. 1333/1914), I. 223; *Mecdi Efendi Şakâik Tercemesi*, , İst. 1989, I. 381-385.

3 *Mecdi Efendi Şakâik Tercemesi*, I. 382.

4 *Mecdi Efendi Şakâik Tercemesi*, I. 382; Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, (İstanbul 1314), V. 3885.

5 *Mecdi Efendi Şakâik Tercemesi*, I. 382.

6 Bk. El-Leknevî, Abdu'l-Hayy, *el-Fevâidü'l-Behiyye*, Mısır 1324, s. 22.

saleleri daha fazla yekûn teşkil etmektedir. Keza onun hadislerle teâmülü konusunda, -münhasıran bu alanda temâyüz etmediğinden olsa gerek- geçmişte herhangi bir değerlendirmeye rastlamadık. Tokat'ta 26-29 Haziran 1985 tarihleri arasında gerçekleştirilen *Şeyhulislam İbn Kemâl Sempozyumu*'ndaki tebliğinde araştırmacı Mustafa Kılıç, özellikle tefsir bağlamında, onun hadis kaynakları bakımından oldukça zayıf olduğunun söylenebileceğini, zira naklettiği hadisleri ekseriyetle kaynak göstermeden kaydettiğini, kütüb-i sitte imamlarının veya eserlerinin isimlerinin yok denecek kadar seyrek geçtiğini belirtmektedir.⁷ Keza Kılıç, İbn Kemâl'in hadis nakli geleneğine uyarak sırası geldikçe hadis naklinde bulunduğunu; fakat hadislerin senedini pek zikretmediğini söyler; hadisin ilk râvîsini bazen verip bazen vermediğini, bu hususta hadis musanefatına ve Selefin hadis kritiğindeki gayretine itimat ettiğinin anlaşıldığını söyler. Yazara göre onun tefsirinde kullandığı rivayetlerin sayısı, eserin ilerleyen bölümlerinde gittikçe azalmaktadır.⁸

3. İbn Kemâl'in Hadisle İlgili Eserleri

Şeyhu'l-İslam Kemâl Paşa-zâde birçok alanda mühim eserler vermiş olmasına⁹ rağmen, hadis ilmiyle ilgili çalışmaları diğer alandaki faaliyetlerine oranla oldukça az gözükmektedir. Eserlerinin çoğu, "Risâle" denilen küçük eserlerdir ve bunların büyük bölümü de bir iki sayfalık makaleler şeklindedir.¹⁰ Örneğin tercümesini yaptığımız Hadis Usûlü eseri de bu tarz bir çalışmadır. Bilindiği gibi o, kariyerinin ortalarında Edirne Dâru'l-Hadis'inde hocalık yapmıştır, hatta burada müderris iken Sahih-i Buhârî'ye bir şerh yazdığı söylenmektedir.¹¹ Dolayısıyla birçok alanda olduğu gibi Hadis alanında da birtakım eserler veren Kemâl Paşazâde, Sahih-i Buhârî şerhi dışında *Şerhu Ehâdîsi'l-Erba'în* adlı bir eseri ve es-Sağâni'nin

7 Mustafa Kılıç, İbn Kemâl'in Tefsirdeki Metodu, *Şeyhulislam İbn Kemâl Sempozyumu* içinde, s. 159.

8 A.y.

9 Bk. Kehhâle, I.238; *Osmanlı Müellifleri*, I. 223. Bu mavzuda Nihal Atsız'ın hazırlamış olduğu bir çalışmaya değinmek gerekmektedir, *Kemal Paşa-oğlu'nun Eserleri*, Şarkiyat Mecmuası-VI (1965)'den ayrıbasım, İstanbul 1966; ayrıca bk. Fayda, Mustafa, İbn Kemâl'in Hayatı ve Eserleri, *Şeyhulislam İbn Kemâl Sempozyumu* içinde, Ankara 1986, s. 59-60. Onun eserlerinin tam sayısı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan 36'sı Ahmet Cevdet tarafından iki cilt halinde (İkdam Matbaası) *Resâil-i İbn Kemâl* ismiyle 1316 yılında basılmıştır; krş. *Osmanlı Müellifleri*, I. 223, dp. 2.

10 Bk. *Türk Ansiklopedisi*, (Ank. 1974, MEB basımevi), XXI. 480.

11 Bk. *Mecdî Efendi Şakâik Tercemesi*, I. 385.

(ö. 1255) *Meşariki'l-Envâr* adlı eserine şerhi vardır.¹² Ayriyeten Kehhâle, onun *Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih* adlı bir şerh yazdığından da bahsetmektedir.¹³

3.1. İbn Kemâl'in Hadis İlimine İlişkin Eserleri

Bu mümtaz âlimin Hadis ilmine dair eserlerini beş başlık altında toplayabiliriz:

3. 1. 1. Hadis Usûlüne İlişkin Risalesi

1. *Risâle Ma'mûle fî Mustalahâtü'l-Muhaddisîn/ Mustalahâtü Ehli'l-Hadis*: Bu çalışmanın birkaç elyazma nüshası mevcuttur.¹⁴

3. 1. 2. Büyük Eserlere İlişkin Şerhleri

1. *Şerhu'l-Câmi'is-Sahîh li'l-Buhârî*¹⁵

2. *Şerhu Meşariki'l-Envâr*¹⁶

12 Şemseddin Sâmî, *Kâmusu A'lâm*, V. 3886.

13 Kehhâle, I. 238. Bu eserlere ulaşamadık.

14 Süleymaniye: Esat Efendi 3652 (*Risâle Ma'mûle fî Mustalahâtü'l-Muhaddisîn*), 48 a-b vrk; Laleli 3682 (*Mustalahâtü Ehli'l-Hadis*), 189-190 vr. Öte yandan Milli Kütüphane koleksiyonunda (Milli Kütüphane: (A) 1075/3) müellife atfedilen bir de *Kavâidu'l-Ehâdis en-Nebeviyye* adlı bir risale mevcuttur; fakat buradaki tanımların, mutad hadis usûlü kitaplarındaki tanımlarla hiçbir ilgisi olmadığı gözükmektedir. Keza bu eser yukarıdaki *Mustalahâtü Ehli'l-Hadis*'teki tanımlamalarla da hiçbir ilgisi olmadığından bunun müellife hataen atfedilen ve ona ait olmayan bir eser olduğu kanaatindeyiz. Fakat yine de ilgili varakların çevirisini kanaatimizin teyidi mahiyetinde buraya aldık: " "Mürsel, genç sahabilerden rivayet edilendir. Müsned, yaşlı sahabilerden rivayet edilendir. Kavî, Peygamberimizin veya kurra'nın, Kur'an'dan söyledikleri bir ayettir. Hasen, herkesin anladığı rivayetlerdir. Merfu, sahabeden birine ref edilen rivayettir. Muhkem, teville ihtiyaç duymayan rivayettir. Muttasil, maruf olmayan birinden gelen veya yapılması yasaklanan; fakat sonradan yapılması emredilen rivayetlerdir. Munfasıl, (Peygamberimizin) söylediği veya yaptığı; fakat sonradan nehyettiği şeylerdir. Mütevatir, rivayeti yönünü bilmeye gerek olmayan haberlerdir. Müteşâbih, teville muhtaç olan rivayetlerdir. Sakîm, Kitab'a (Kur'an) uygun olmayandır. Zayıf, bilinen bir râvîsi olmadan rivayet edilenlerdir. Münferid, sikalardan birinin teferrüd ettiği rivayetlerdir. Munkatı, bir kez söyleyip ondan ikinci kez duyulmayan rivayetlerdir. Mevzu, âsâra hiçbir şekilde benzemeyen şeylerdir. Garîb, sahabe dışında birinden rivayet edilendir. Mevkûf, imamların kendisinde ihtilaf ettikleri şeylerdir. Meşhûr, herkesin duyduğu veya çoğu kişinin duyduğu rivayetlerdir. Nâsîh, Peygamberimizin âhır ömründe söylediği şeylerdir. Mensûh ise yaşamının başında söyledikleridir. Âmm, tüm insanlara yönelik olması amaçlanan iken, Hâs, insanlardan yalnızca birinin amaçlandığı rivayetlerdir. Merdûd, açık olmayan, bir anlamı ve açık bir rivayeti de olmayan haberlerdir. Şâz, kendisine fer'in müdâhil olmadığı rivayetlerdir. Âhâd, tek kişiye isnad edilen rivayetlerdir. Mu'tezel, Müseyleme'nin söylediği şeylerdir."

15 Bk. Osmanlı Müellifleri, I. 223; *Mecdi Efendi Şakâik Tercemesi*, I. 385; Şemseddin Sâmî, *Kâmusu A'lâm*, V. 3886.

16 Şemseddin Sâmî, *Kâmusu A'lâm*, V. 3886. İsmet Parmaksızoğlu bu eserin ismi olarak *Hadâiku'l-Ezhâr* ifadesini kullanmaktadır, *İslam Ansiklopedisi*, İst. 1952, VI. 565. Oysa bu eser, Vecihüddin Ömer b. Abdulmuhsin el-Erzincânî'ye aittir.

Kâtip Çelebî, İbn Kemâl'in bu eseri mükerreren şerh ettiğini; fakat bu şerhlerin pek meşhur olmadıklarını söylemektedir.¹⁷

3. Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbih¹⁸

Kaynaklarda belirtilen bu eserlerin matbu nüshası olmadığı gibi el-yazma nüshalarına da ulaşamadığımızı belirtmeliyiz.

3. 1. 3. Kırk Hadis Şerhleri

Müellifin iki tane Kırk Hadis Şerhi bulunmaktadır¹⁹ :

1. *Risâle fî Şerhi'l-Ehâdîsi'l-Erba'în*:²⁰ Bunun da birçok yazma nüshası bulunmaktadır.²¹ Müellifin bu eseri matbudur.²² Bu eser, 19 Şaban 933'te (21 Mayıs 1527) telif edilmiştir, eser 979'ta Âşık Nitâî tarafından Türkçeye çevrilerek İstanbul'da basılmıştır.²³

2. *Risâle fî Şerhi'l-Ehâdîsi'l-Erba'în*: Bunun da birçok elyazması vardır²⁴ ve bu eser de matbudur.²⁵

3. 1. 4. Kırk Dışındaki Sayılarda Hadis Derlemeleri ve Şerhleri

1. *Şerhu'l-Hadisi's-Sêbi' ve'l-İşrîn min Şerhi'l-Erba'în*²⁶

2. *Selâsüne Hadîsen ma'a Şerhihâ*,²⁷

3. *Şerhu'l-Ehâdîs es-Selâsîne*²⁸

4. *Şerhu Erba'u ve İşrîne Hadîsen*²⁹

5. *Manzum Yüz Hadis-i Şerîf Tercemesi*, (müstensih: Salih er-Rüşdi),³⁰

3. 1. 5. Değişik Konulardaki Hadis Şerhleri

1. *Risâle fî Şerhi Hadîsi Se-Uhbirüküm bi-Evveli Emri*³¹

17 Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, Dâru'l-Fikr 1982, II. 1689.

18 Kehmâle, I. 238

19 Bk. Atsız, Nihal, a.g.e., 91.

20 Bk. *Keşfu'z-Zunûn*, II. 1036; *Osmanlı Müellifleri*, I. 223

21 Milli Kütüphane: *Şerhu Erba'îne Hadîsen*, Sam. Yz. 144; Sam. Yz. 800/2; Köprülü: 1585/

1 (Köprülü kütüphanesi Yazmalar Kataloğu, İst. 1986, II. 245); krş. Atsız, Nihal, age, 92

22 Bk. *Resâil-i İbn Kemâl*, 41-60.

23 Bk. Atsız, Nihal, a.g.e., 91-92.

24 Bk. Atsız, Nihal, a.g.e., 92-93.

25 Bk. *Resâil-i İbn Kemâl*, 61-86.

26 Köprülü: 1014/5 (Katalog: I. 516).

27 Köprülü 1585/3.

28 Köprülü: 1580/8.

29 Köprülü: 1580/7.

30 Milli Kütüphane: Mf 1994 A 464; krş. İsmet Parmaksızoğlu, *İslam Ansiklopedisi*, Kemâl Paşa-zâde maddesi, VI. 565

31 Köprülü: 1580/5. Bu eser *Resâil-i İbn Kemâl*'de, s. 102-107'de bulunmaktadır. Keza

2. *Risâle fî Beyâni Hadisi İzâ Tahayyartum fî'l-Umûr*³²

3. *Risâle fî Tefsiri ba'dü'l-Ehâdis*³³

4. *Risâle fî Enne'l-Fakra Sevâdü'l-Vech fî'd-Dâreyn*³⁴

Müellifin hadis ilmine dair çalışmalarından -kaynaklar ve elyazma kütüphanelerinden hareketle- tespit edebildiklerimiz bu kadardır. Şeyhülislam İbn Kemâl'in hadisle ilgili bunların dışında da birtakım çalışmaları olabilir; fakat onlar genel olarak bilinmediklerinden dolayı, mevcutsalar bile meşhur olmadıkları rahatlıkla söylenebilir.

2. 3. İbn Kemâl'in Hadis Şerhçiliği

Yukarıda ortaya konulan eserlere bakıldığında çoğunluğunun hadis şerhleri olduğu görülecektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi büyük eserlere ilişkin olarak yaptığı belirtilen şerhlere ulaşamamıştır. Yukarıdaki listede görüldüğü üzere Şeyhu'l-İslam İbn Kemâl'in Kırk Hadis Şerhleri yanı sıra müteferrik konulara ilişkin birtakım hadis şerhleri de vardır ki, bizce bunlar da, kendisinin hadis şerhçiliğini yansıtmak bakımından önem arz etmektedir. Kısacası İbn Kemâl'in hadis faaliyetlerinde özellikle hadis şerhçiliği önplana çıkmaktadır; bu açıdan bu konu, üzerinde biraz durulmayı hak etmektedir.

2. 3. 1. Hadis Şerhinde Kullandığı Kaynakları ve Yöntemi

Öncelikle İbn Kemâl'in birinci *Şerhu Hadisi Erba'în*'i³⁵ üzerinde durmak gerekirse, müellifin hadis şerhlerinde kimi zaman Aristo³⁶ ya da Eflatun³⁷ gibi felsefecilerden bile alıntı yaptığı görülmektedir. Bu husus muhtemelen kendi ilmi birikimiyle ilişkilendirilebilir; yine de bu bilgilerin hadis şerhinde kullanılması kendine özgü bir tavrıdır.

Tunus Milli Kütüphanesinde de bulunmaktadır: bk. *Şeyhülislam İbn Kemâl Sempozyumu* içinde, Ankara 1986, s. 303.

32 Matbu formu *Şerhu Hadisi Erba'în*'de var bk. *Resâil-i İbn Kemâl*, 62-64.

33 Köprülü: 705/18 (Katalog: III. 328)

34 Köprülü: 1580/29. Bu eser de Tunus Milli Kütüphanesinde bulunmaktadır; bk. *Şeyhülislam İbn Kemâl Sempozyumu* içinde, Ankara 1986, s. 302; karşı. Atsiz, Nihal, age, 95: Müellif burada Peygamberimizin fakirliğiyle övündüğünü belirten hadisi ile fakirliğin yüz karası olduğu şeklindeki hadisin arasını telif etmeye çalışmaktadır.

35 Müellifin bu eseri Ahmet Cevdet'in derlediği *Resâil-i İbn Kemâl* mecmuasında, s. 41-60'da mevcuttur. Milli Kütüphane koleksiyonu içindeki elyazma nüshası, Samsun Yazma, 800/1 sıra numarasında, 146 b-154 a varakları arasında bulunmaktadır.

36 *Resâil-i İbn Kemâl*, 63.

37 *Resâil-i İbn Kemâl*, 42.

Genel olarak hadis şerhlerinde rivayetlerin fikhî uzantıları üzerinde duran İbn Kemâl, bu bakımdan şerh yaparken de hadis şerhlerinden ziyade fıkıh kitaplarını kullanmaktadır: Onun Kırk Hadis Şerhi'nde sıklıkla kullandığı kitapları sıralamak gerekirse;

- a) Merginânî (1117–1197), *Hidâye*³⁸
- b) Kudûrî (-1036), *Takrîb*³⁹
- c) el-Mavsılî (ö. 683/1284), *İhtiyâr*⁴⁰
- d) Şemsü'l-E'imme Serahsî (483/ 1090), *Şerhu's-Siyerî'l-Kebûr*⁴¹
- e) Şemsü'l-E'imme Serahsî, *el-Mebsût*⁴²
- f) Radiyyüddin Serahsî (ö. 571/1175), *Muhît*⁴³
- g) Ebu'l-Hasen el-Kerhî, *Muhtasar*⁴⁴
- h) Burhaneddin Zernûcî, *Ta'limu'l-Müte'allim*⁴⁵

Görüldüğü üzere bu liste, ağırlıklı olarak Hanefî fıkıhına ilişkin eserler ve Osmanlı fıkıh dünyasında ağırlık olarak kullanılan kitaplardan oluşmaktadır.⁴⁶

Öte yandan seçilen hadisler ise özellikle birinci Kırk Hadis Şerhi'nde genellikle adeta bir formül gibi kısa ve kafiyeli bir yapıya sahip olan rivayetlerdir. Bu Kırk Hadis Şerhi'ndeki hadislerin içerik olarak ortak bir yönü olmayıp genel olarak ahlak, tasavvuf, fıkıh ve cihadla ilgili rivayetlerden oluşmaktadır.⁴⁷ Nitekim kendisi de girişte, lafız olarak fasih ve anlam olarak zahir (açık) olan hadisleri seçtiğini söylemektedir.⁴⁸

Ele aldığı rivayetlerin sahihliği mevzuunda ise müellif, birinci Kırk Hadis Şerhi girişinde, bu hadislerin ilgili bazı konularda kendilerine içtihad isnadıyla ve kendilerinden ahkâm istinbatıyla isnadları konusunda açık bir delil olduğunu belirtmekte, kaldı ki, Peygamberimizin şu sözünden dolayı bir hadisin dirayet olarak ispatı gerçekleştiğinde illa rivayet olarak ispatının da gerekmediğini söylemektedir: “Size benim hadisim olarak

38 Resâil-i İbn Kemâl, 43, 44, 46, 49, 53, 70, 86.

39 Resâil-i İbn Kemâl, 42.

40 Resâil-i İbn Kemâl, 56.

41 Resâil-i İbn Kemâl, 49, 51, 67.

42 Resâil-i İbn Kemâl, 76.

43 Resâil-i İbn Kemâl, 45, 83.

44 Resâil-i İbn Kemâl, 56.

45 Resâil-i İbn Kemâl, 51.

46 Ergün, Mustafa, ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi I (Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları), *Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 1, Afyon 1996, s. 28–33.

47 Bk Resâil-i İbn Kemâl, 54–56.

48 Resâil-i İbn Kemâl, 41.

rivayet edilen doğru bir sözü duyduğunuz zaman, onu ben söylemiş olayım ya da olmayayım kabul ediniz; bunu Dârekutnî ve diğerleri Ebu Hureyre'den rivayet etmiştir."⁴⁹ Dolayısıyla İbn Kemâl aslında rivayetlerin sahihliği noktasında onların fikhî bağlamlarda kullanılmasını bir ölçüt olarak görmekte, dile getirdiği rivayet dolayısıyla da hadislerin rivayet yönünden ziyade dirayetiyle ilgili yönünü önelediği görülmektedir.

Özellikle birinci Kırk Hadis Şerh'inde hadislerin kaynaklarını ve sahabe ismini vermektedir. İkinci Kırk Hadis Şerhi'nde ise genel olarak kaynakları belirtmemektedir.⁵⁰ Hadis şerh ederken rivayetlerin sahihliği üzerinde neredeyse hiç durmayan İbn Kemâl, çok nadiren râvî değerlendirmesi yapmaktadır.

İbn Kemâl'in dil konusundaki yeteneği ve bu konuda bir otorite oluşu malum bir husustur. Nitekim o, birçok sözlük yazmış ve diller arasında karşılaştırmalar yapmıştır.⁵¹ Bu bakımdan o, hadis şerhinde ağırlıklı olarak dil analizleri yapan müellif, sıklıkla şu kaynakları kullanmaktadır:

- a) Zemahşerî (417/1074–538/1143), *el-Fâ'ik fi Garîb'l-Hadîs*⁵²
- b) Zemahşerî, *Esâs*⁵³
- c) Zemahşerî, *Rab'ü'l-Ebrâr*⁵⁴
- d) Cevherî (ö. 393/1003), *Sihâh*⁵⁵
- e) Nasr b. Abdu's-Seyyid el-Mutarrizî (ö. 610/1212), *Şerhu'l-Makamât li'l-Harîr*⁵⁶
- f) Nasr b. Abdu's-Seyyid el-Mutarrizî (ö. 610/1212), *el-Muğrib*⁵⁷
- g) El-Merzûkî (ö. 1030), *Şerhu'l-Hamâse*⁵⁸

Bu listede de Zemahşerî'nin ağırlığı hissedilmektedir. Bu bakımdan Zemahşerî'nin, İbn Kemâl'in hadis şerhlerinde uyguladığı başlıca yöntem-

49 *Resâil-i İbn Kemâl*, 41. Bu rivayet ve eleştirisi için bk. İbn Hazm, *el-İhkâm*, Mısır trhsz., I. 199–200.

50 Nitekim İbn Kemâl Sempozyumundaki tebliğinde Mustafa Kılıç da İbn Kemâl'in tefsir yaparken naklettiği hadisleri ekseriyetle kaynak göstermeden kaydettiğini söylemektedir. Bk. Kılıç, Mustafa, İbn Kemâl'in Tefsirdeki Metodu, *Şeyhulislam İbn Kemâl Sempozyumu* içinde, s. 159.

51 Örneğin Arap dili ve Fars dilini karşılaştırması için bk. *Resâil-i İbn Kemâl*, 210–216; Arapça'yla ilgili kimi yaklaşımları için bk. *Resâil-i İbn Kemâl*, 201–207.

52 *Resâil-i İbn Kemâl*, 48, 49, 54, 68, 70, 72, 81.

53 *Resâil-i İbn Kemâl*, 48, 59, 82.

54 *Resâil-i İbn Kemâl*, 65, 86.

55 *Resâil-i İbn Kemâl*, 48, 52, 53.

56 *Resâil-i İbn Kemâl*, 50, 62, 74, 85.

57 *Resâil-i İbn Kemâl*, 65.

58 *Resâil-i İbn Kemâl*, 56.

lerden dil analizlerinde en çok kullandığı kaynakların başında geldiği söylenebilir.

Her ne kadar İbn Kemâl, ağırlıklı olarak hadis şerhlerini pek kullanmasa da yine de kimi zaman şu şerhleri ve eserleri kullanmaktadır, bu kaynakları da genellikle tam ismiyle değil, yazarının ismi, lakabı ya da eserin bir kısmını belirterek vermektedir:

- a) Tahâvî (ö. 321/933), *Müşkilu'l-Âsâr*⁵⁹
- b) Tahâvî, *Şerhu Ma'âni'l-Âsâr*⁶⁰
- c) Zemaşşerî, *Keşşâf*⁶¹
- d) Ebu Hafs Ömer b. Muhammed en-Neseffî (ö. 537/1142), *et-Teyfîr fi't-Tefsîr*⁶²
- e) Kurtubî (ö. 671/1273), *Tefsîr*⁶³
- f) Râğib el-İsfehânî (ö. 502/1108), *Tefsîr*⁶⁴
- g) Fahreddin Râzî (ö. 606/1210), *el-Metâlibu'l-Âliye*⁶⁵

İbn Kemâl, rivayetlerin lafzı konusunda pek değerlendirme yapmasına rağmen bazen kaynaklardaki lafız değişikliği hakkında bilgi vermektedir.⁶⁶ Keza bazen de fıkıh kitabındaki varyantın lafzını eleştirip, doğrusunun hadis kitaplarındaki gibi olduğunu söylemektedir.⁶⁷ Kendi görüş farklılığını kimi zaman “kultü” girişinden sonra vermektedir.⁶⁸

2. 3. 2. Hadis Şerhi Örnekleri

2. 3. 2. a. Birinci Kırk Hadis Şerhi

Birinci Kırk Hadis Şerhi'ndeki yorum örneklerine gelince o, mesela “Kadınlar, avrettir” rivayeti⁶⁹ bağlamında buradaki avret kelimesinin, insanın kötü tarafı ve utandığı her şey olduğunu söylemektedir; bu kelime de kadının yukarısının/başının örtünmesine yönelik bir kinâye olduğunu söyleyen İbn Kemal, bu bakımdan aslında bunun emir anlamında ihbar

59 *Resâil-i İbn Kemâl*, 76.

60 *Resâil-i İbn Kemâl*, 79.

61 *Resâil-i İbn Kemâl*, 45, 67, 75, 78.

62 *Resâil-i İbn Kemâl*, 48, 50, 65, 75.

63 *Resâil-i İbn Kemâl*, 83.

64 *Resâil-i İbn Kemâl*, 65. Bu eserden kasıt, müellifin *Müfredât*'ıdır.

65 *Resâil-i İbn Kemâl*, 63.

66 *Resâil-i İbn Kemâl*, 57, 58.

67 *Resâil-i İbn Kemâl*, 53.

68 *Resâil-i İbn Kemâl*, 56.

69 Tirmizî, *es-Sahîh*, İstanbul 1992, Kitabı'r-Radâ (10), b (18), no: 1173, III. 476; buradaki rivayetin devamında “...dışarı çıktığında ona Şeytan eşlik eder” ifadesi geçmektedir.

olduğunu söylemeye gerek olmadığını ifade etmektedir; *Hidâye* ve benzeri fıkıh kitaplarında geçen ziyadeliğin, yani *müstevratün* kelimesinin hadis kitaplarında geçmediğini, sabit olanın burada naklettiği ve Tirmizî'nin zikrettiği lafız olduğunu eklemektedir. Müellif daha sonra Cevherî'den avret kelimesine ilişkin değişik açıklamalar aktarmakta ve bunlarla hadiste geçen kelimenin mecâzî bir içeriğe sahip olduğunu kast etmektedir.⁷⁰

Keza o, "Sünnetimi terk edene (*dayya'a*) şefaati haramdır" rivayeti-ni⁷¹ şerh ederken de burada sünnet ile kastın, aslında İslam sünneti (Sünnetü'l-İslâm) olduğunu belirtmekte; zayi etme lafzında da 'Her doğan kişi İslam fıtratı üzerine doğar' rivayetine gönderme olduğunu söyler. Bu hadisi böyle yorumlama nedeni olarak ise, Müslüman büyük günah işlese de Peygamberimizin şefaatiinden mahrum olmadığını belirterek bir anlamda metinler arasında bağlantı kurarak enteresan bir yaklaşım ortaya koymaktadır.⁷²

Diğer bir örnek olarak ise "Allah zevk peşinde koşan ve sürekli boşanan kişiye lanet etsin" hadisinde⁷³ İmam Şâfi'î'den her türlü talakın meşru olduğu, zira bunun meşru bir tavır olduğu, meşruiyetin ise sakındırmayla birlikte olmayacağı görüşünü aktardıktan sonra bu görüşü tartışmaktadır. Zira İbn Kemâl'a göre bu hadiste talak konusunda öncelikle böyle bir şeye ilişkin ihtiyacın ortada olması gerektiği ifade edilmektedir. Şâfi'î'nin, meşruiyetin bir sakındırmayla birlikte olamayacağı görüşünü de tartışan İbn Kemâl, buna delil olarak kötü bir fiile ilişkin yeminin bozulmasını veya bir iyiliğin terk edilmesini örnek gösterir.⁷⁴

2. 3. 2. a. İkinci Kırk Hadis Şerhi

Daha önce de belirttiğimiz gibi İbn Kemâl'in Kırk Hadis Şerhi dışında müteferrik sayıda hadisler üzerine şerhleri de vardır. Bunlardaki şerhçiliğinde, genellikle mutad kaynakları kullanmamakta, şerhlerinde şiir vs. kullandığı gibi ağırlıklı olarak dil analizi ve mantıksal açıklamalar yapmaktadır. Bunlarda zaman zaman isnadın sahihliğini de sorgulamaktadır.⁷⁵ Hadis şerhlerinde çoğunlukla kendi fikhî birikimini kullanmakta ve

70 *Resâil-i İbn Kemâl*, 53.

71 Bk. Seyyid Ali-zâde, *Şerhu Şir'ati'l-İslam*, İstanbul 1315, s. 8.

72 *Resâil-i İbn Kemâl*, 44.

73 Rivayet biraz farklı lafızlarla İbn Ebi Şeybe'nin Musannaı'ında geçmektedir, Riyad 1409, IV. 187.

74 *Resâil-i İbn Kemâl*, 59.

75 *Resâil-i İbn Kemâl*, 64.

bu noktada ciddi ve derin analizler icra etmekte, mezhebi kıyaslamalar yapmaktadır.

Örneğin kendisi bunlardan bir eserinde, “Ben mezâmiri kırmak için gönderildim” rivayetini⁷⁶ ele alırken bunun zahiri üzere gerçek değil, sırf yasaklılığındaki mübalağayı vurgulamak için bu şekilde ifade edildiğini söyler.⁷⁷ Burada İbn Kemâl’in hadis şerhinde aslında lafza çok fazla takılıp kalmadığını, İslam’ın makâsıdını da göz önüne alarak bir yorum cihetine gittiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte o, dil konusunda behresi olan bir âlim olduğundan olsa gerektir kimi zaman iyice lügavî açıklamalara dalmakta ve sık sık Zemaşerî ve Cevherî gibi dil âlimlerine atıfta bulunmaktadır.⁷⁸ Bu, ondaki hadis şerhini en azından metindeki akışı bozabilmektedir ve konu dışı uzun istitratlara yol açabilmektedir. Fakat bu tarz dil analizleri, aslında metni tarihsel bağlamı dışına çıkardığı için, bazen hoş açıklamalara da neden olabilmektedir: Örneğin “İnsanların en yalancuları boyacılar” rivayetini açıklarken, -rivayetin kaynağını pek de sorgulamadan⁷⁹ - bununla kastın, elbise vs. boyacıları olmadığını; bilakis sözleri süsleyenler veya onları bu şekilde değiştirenler olduğunu söylemektedir.⁸⁰ Bu örnekte İbn Kemâl’in aslında, Kırk Hadis Şerhi girişinde de söylediği üzere, kendisi bir rivayetin anlamını çelişkisiz şekilde yorumlayabildiği sürece işin teknik yönü olan rivayet cihetini ihmal ettiği görülmektedir.

Diğer bir örnek olan “Tedbir, kader karşısında bir işe yaramaz” rivayetini⁸¹ açıklarken, bu rivayet ile evindeyken deprem olan kişinin dışarıya kaçmasının mekruh olmadığı; nitekim Peygamberimizin de yıkılmak üzere olan bir duvardan uzağa kaçtığı mevzuu arasındaki ihtilaf konusunda şunları söylemektedir: “Bunun nedeni Peygamberimizin ‘Allah’ın kazasından mı kaçırıyorsun?’ diye soran kişiye verdiği şu cevap üzerinde düşününce açıklık kazanmaktadır: ‘Benim kaçışım da zaten Allah’ın kazasından.’... Tedbir kader karşısında bir şey ifade etmez; fakat insanı hayır ve şerden oluşan mukaddere iter. Nitekim Tirmizî’nin *Câmî*’sinde merfu olarak ‘Allah bir kişiye bir yerde ölüm takdir etmişse oraya ilişkin olarak o kişide bir ihtiyaç yaratır’ rivayeti aktarılmaktadır”⁸² Açıklamaların devamında eğer

76 Bk. Kurtubî, *Tefsiru’l-Kurtubî*, Kahire 1372, XIV. 53.

77 *Resâil-i İbn Kemâl*, 84.

78 *Resâil-i İbn Kemâl*, 102–103.

79 Bk. Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, Ankara trhsz., 184.

80 *Resâil-i İbn Kemâl*, 85.

81 Bu rivayet Heysemî’nin *Mecma’u’z-Zevâid*’inde geçmektedir, Kahire 1407, VII. 209.

82 *Resâil-i İbn Kemâl*, 77.

Kuran'da geçen ve ölümden-katlden kaçışın fayda vermeyeceğine ilişkin ayet delil getirilerek yapılacak bir itiraza karşı da, buradaki anlamın bu iki işten kaçışın bir fayda sağlamayacağını; çünkü herkesin herhangi bir zamanda ya eceliyle ya da katl sonucu öleceğini; fakat bunun nedeninin önceki kader olmadığını, zira kaderin maluma tabi olan ilme, ilmin de tabi olduğu iradeye tabi olduğunu söyler; bu mukadderdir; dolayısıyla onun nedeni olamaz. Dolayısıyla bu hadiste (ölümcül bir şeyden) kaçışın bir şey ifade etmediği anlamı olmadığını; zira Kuran'da nefsin tehlikeye atılmasına ilişkin uyarılar olduğu gibi sünnette de zararlı zan yerlerinden nehiy bulunduğunu söyler.⁸³ Bu yorumların, ortaya konulan mantığın ve ayetler ile hadisler arasında kurulan bağların, oldukça isabetli olduğu ve hadis yorumu açısından iyi bir örnek teşkil ettiği kanaatindeyiz.

Öte yandan "Mercimeğe özen gösterin, çünkü o, mübarek ve mukadderdir" rivayetini⁸⁴ açıklarken müellif, kaynak olarak Kurtubî tefsirini göstermekte, Taberânî rivayetinde⁸⁵ ise mercimeğin yetmiş nebi lisanınca kutsandığı, sonuncusunun da Hz. İsa olduğu ifadesinin geçtiğini belirtmektedir. Daha sonra Ebu Nuaym'ın isnadında ziyade olduğunu belirterek bu ziyadenin mercimeğin kalbi yumuşatıp kan akışını hızlandırdığı olduğunu belirtir ve bunun dışında bir açıklama yapmamaktadır.⁸⁶ Burada müellif kanaatimizce ne rivayetin sahihliğini sorgulamamak, ne de metniyle ilgili her hangi bir açıklama yapmamak suretiyle diğer rivayetler konusunda gösterdiği ilmi tavrının dışına çıkmaktadır.

Sadaka ve sıla-i rahmin beldeleri âmir kıldığı, ömürleri de ziyadelenirdiği rivayetinin⁸⁷ yorumunda ise, bunu Zemahşerî'nin *Keşşaf*'ta Kabu'l-Ahbâr'dan aktardığını belirtmekte, bu noktada ecelin değişmezliğini ele alarak kişi için mukadder olanın sınırlı günler ve uzun yıllar olmadığını, bilakis sayılı nefesler olduğunu belirtmekte ve günler içinde sağlık, hastalık, yorgunluk gibi şeyler dolayısıyla artan ve eksilen miktarda nefes olduğunun malum olduğunu söylemektedir. Müellif eğer bu çok önemli sırrı anlarsan, bazı grup insanların nefeslerini neden tutmaya çalıştıkları-

83 *Resâil-i İbn Kemâl*, 77-78.

84 Bu rivayet Şireveyh b. Şehrdâr ed-Deylemî el-Hemedânî'nin (ö. 509) *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*'ında geçmektedir, Beyrut 1986, III. 29.

85 Taberânî, *Musnedu's-Şâmiyyîn*, Beyrut 1984, I. 264.

86 *Resâil-i İbn Kemâl*, 70-71.

87 Bu rivayet, sadaka maddesi hariç sıla-i rahim ve güzel ahlak gibi terimlerle birlikte geçmektedir, Abdullah b. Muhammed Ebu Bekr el-Kuraşî (ö. 281), *Mekârimü'l-Ahlâk*, Kahire 1990, I. 103.

nın, böylelikle de sadaka ve sıla-i rahmin ömrün uzamasına nasıl sebep olduğunun anlaşılacağını belirtmektedir.⁸⁸

İbn Kemâl, “İşler konusunda tereddüde düştüğünüzde kabirdekilerden yardım isteyiniz” rivayeti⁸⁹ bağlamında da enteresan açıklamalarda bulunmakta, ruh ile beden arasındaki kopmaz bağı ilişkin malumatlar vererek, kabir başına gelen kişiyle kabirdeki arasında bir iletişimin olduğunu belirterek kabir ziyaretinin gerçek meşruiyet nedeni olarak da bu manevi bağı göstermektedir. Hatta o, Aristo'nun bazı arkadaşlarının, çözemedikleri sorunları Aristo'nun mezarına gelerek çözdükleri gibi bir anekdot da aktarmaktadır.⁹⁰

Son bir örnek olarak, Yahudilerin Peygamberimizin yanına gelerek O'na “*Sânullâhi aleyküm*” demeleri akabinde Hz. Aişe'nin “*Bel Aleykumu's-Sâm*” demesi üzerine Rasulullah'ın “Ey Aişe küfretme!” dediği şeklindeki rivayeti⁹¹ açıklarken de *Muhît* müellifinin, bunun Rasulluha sövme olduğunu, Peygamberimizin de bu olay üzerine onları öldürmediğini aktarır. Bu noktada İbn Kemâl, zimmînin Nebî'ye (as) sövmesi nedeniyle öldürülemeyeceğine ilişkin bir hüküm çıktığını, Kurtubî'nin tefsirinde Ebu Hanife'nin bu görüşte olduğunu belirttiğini söyler. İbn Kemâl bu konuda doğru olanı açıklama sadedinde, o kişi eğer sövmesini açıkça belirtirse öldürülmesi gerektiğini belirtir, bunun *Kitabu's-Siyer*'de açıkça belirtildiğini söyler: Nitekim Amr b. Adi Esmâ binti Mervan'ın Rasulullah'a ziyet ettiğini duyunca geceleyn onu öldürdüğünü, Rasulullah'ın da bundan dolayı onu övdüğü rivayet edilmiştir, der⁹²

Öte yandan müstakil konulu hadis şerhlerine örnek olarak da Peygamberimizin, risaletinin başlangıcı noktasında Hz. İbrahim'in davetini, Hz. İsa'nın kedisini müjdelemesini ve validesinin kendisine doğurduğunda gördüğü rüyayı gösterdiği habere⁹³ kısaca ele alırsak: öncelikle müellif girişte Hz. İbrahim'in davetiyle ilişkilendirilen kısım konusunda metindeki bilgiyi teyit etmekte, daha sonra özellikle müjdelemek ile ilgili olarak, epeyce dil analizi yaptıktan sonra netice olarak Hutbelerde Peygamberimizin Tevrat, İncil ve Zebur'da geleceğinin müjdelendiği şekilde nite-

88 *Resâil-i İbn Kemâl*, 79.

89 Bu rivayetin eleştirisi için bk. İbn Teymiyye, *et-Tevessül ve'l-Vesîle*, Beyrut 1981, 157.

90 *Resâil-i İbn Kemâl*, 62-63.

91 *Sahih-i Muslim*, Beyrut trhsz., IV. 1706, hd. No: 2165.

92 *Resâil-i İbn Kemâl*, 83-84.

93 Ahmed b. Hanbel, *Musned*, Mısır trhsz., Müessesetu Kurtuba, IV. 128.

lenmesinin birçok hatalı yönleri ve yanlış kısımları olduğunu belirtmektedir.⁹⁴

Bu birkaç örnekte de görüldüğü üzere İbn Kemâl, hadis şerh ederken isnâdlar ve rivayetlerin kaynakları ve sahihliği konusunda pek bir gayret içine girmeyerek daha çok metin üzerinde yoğunlaşmakta, metni analiz ederken de belirli tutarlılıkları takip etmekte, diğer rivayetlerle ve İslamî prensiplerle uyumluluğunu araştırmakta ve sık sık da dil analizleri yapmaktadır. Bu bakımdan onun hadis şerhlerinde bu metinsel eğilim dolayısıyla kimi zaman sürpriz açıklamalarla karşılaşılmaktadır ki, bu noktanın kendisinin ilmî birikimiyle de bağlantılı bir husus olduğu söylenebilir. Öte yandan hadislerin rivayet yönünden ziyade dirayet yönü üzerinde vurgu yapması da bizce manidardır; bu eğilim her ne kadar rivayetlerin teknik yönünün ihmaline yol açıyorsa da yine de sonuç itibarıyla hadis metinlerinin dikkate alınmasını gündeme getirmektedir. Bu bakımdan da ister istemez müellif rivayetleri ayetlerle, diğer hadislerle karşılaştırmaya çalışarak bir anlamda metinlerarasılık da denilen günümüz anlama yöntemlerinden bir hususu uygulamaktadır. İbn Kemâl'in dil yönünden analizleri de çoğunlukla yararlı olmakla birlikte kimi zaman anakonunun epeyce dışına çıkılmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak İbn Kemâl hadis şerhlerinde sıklıkla fikhî boyutu dikkate alan, dil analizlerine ve özellikle Zemahşerî referansını kullanan, hadislerin kaynak tenkidi dışına çıkarak rivayet tekniklerinden ziyade dirayet/anlamayla ilgili hususlarda yoğunlaşan bir eğilim içindedir denilebilir.

3. Hadis Usûlü Risalesi

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Kemal'in Hadis Usûlüne ilişkin bir risalesi vardır. Bu Risalenin daha önce de belirttiğimiz üzere birden çok elyazması bulunmaktadır. Metindeki tanımlarda mutad klasik hadis usûlünden farklılıklar olduğunda, bunları dipnotta belirtmeye çalışacağız. Şimdi metindeki tanımları sırasıyla görelim.

94 *Resâil-i İbn Kemâl*, 102-107.

95 Metni çevirirken daha detaylı olması dolayısıyla Laleli nüshasını esas aldık, yeri geldikçe farklılıkları vurgulamaya çalıştık. Laleli nüshası risalenin sona ermesiyle birlikte bitmesine rağmen Esat Efendi nüshası sonunda tevbe-i nasûhla ilgili açıklamalar mevcuttur, 48 b.

3. 1. MUSTALAHÂTÜ EHLİ'L-HADİS⁹⁵

- **Mevkûf**: İsnadı Nebî'ye kadar ulaşmayan; bilakis sahabede duran rivayetlerdir.

- **Mürsel**: İsnadı tâbî'î'ye ulaşan ve tâbî'înin '*kâle Rasûlullah*' veya '*fe'ala Rasûlullah*' lafzıyla rivayet ettikleri hadislerdir.

- **Munkatî'**: Üç türüdür: Birincisi bir kimsenin hadis işitmediği bir şeyhten yaptığı rivayettir, bu durum, o isnad tâbî'î'ye ulaşmadan önce olur; ikincisi râvîlerden birinin müphem olmasıdır, örneğin '*haddesenî raculün an fülânin*' denmesi gibi; üçüncüsü ise râvîlerin (Esat Efendi: Râvîlerden birinin diye geçiyor) bir tarikten meçhul diğer bir tarikten ise maruf olması; yani o meçhul râvînin rivayet konusunda hatalı olması durumunda ona ikinci değil de birinci tarikten ulaşmanın rivayeti munkatî' olur.

- **Mu'dal**:⁹⁶ Tâbî'înin Rasûlullah'tan ve meşhur sahabîlerden rivayet ettikleri hadistir⁹⁷; Mu'dal-müsned durumu ise tebe-i tâbî'în Rasûlullah'tan rivayet ettiği bir şey, -oysa o, tâbî'îden rivayet eder, tâbî'î sahabi-den sahabi de Rasûlullah'tan- başka bir kez de isnadı Rasûlullah'a muttasıl olarak rivayet edildiğinde, bu durumda o, mu'dallıktan çıkar.

- **Müddrec**: lafzında sahabî veya tâbî'înin sözünden bir şeylerin vaki olduğu hadislerdir; işiten bunun hadisin asli sözleri cümlesinden olduğunu zanneder, oysa kendisinden rivayette bulunulan bu râvîden o sözün Rasûlullah'ın değil de kendi sözü olduğuna ilişkin (itiraf) başka bir râvînin tasrihiyle bilinir.

- **Garîb**: Tek bir râvînin rivayet ettiği hadistir.

- **Azîz**: Üç kişiden fazla topluluğun rivayet ettiği muttasıl hadistir.⁹⁸

- **Meşhûr**:⁹⁹ Üçten fazla kişinin rivayet ettiği hadislerdir.¹⁰⁰

- **Marîz**:¹⁰¹ Kendisine ta'n edilmiş hadistir, üç türüdür: Mevzû, Makl-

96 Bu terim, Esat Efendi nüshasında yok; bunun yerine yanlışlıkla Muttasıl terimi kullanılmaktadır, 48 a. Siyaktan ve sondaki ifadeden de tanımlanmaya çalışılan şeyin mu'dal olduğu ortadadır. Bu ve ileride belirttiğimiz kimi yanlışlıklar, muhtemelen nasihlerin yazım hatalarıdır.

97 Oysa mu'dal, isnadından iki ya da daha fazla ravinin düştüğü bir rivayet türüdür, Bk. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, Beyrut 2002, I. 111.

98 Laleli nüshasındaki tanımda sorun vardır; nitekim Esat Efendi nüshasında azîz terimi için, iki ya da üç ravinin rivayet ettiği hadis geçmektedir (48 a) ki, bilindiği gibi doğru olan da budur, krş. Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, Beyrut 2002, II. 106.

99 Bu terim de Laleli nüshasında geçmemekte; Esat Efendi nüshasında geçmektedir.

100 İbn Hacer, en az üç turuku olan; fakat mütevatir derecesine ulaşmayan hadislere meşhur demektir, bk. Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, Ankara 1987, 124, krş. İbn Hacer, *Nuhbetül-Fiker Şerhi*, Çev: Talat Koçyiğit, Ankara 1971, 25.

101 Bu terim de hadis istihlaları arasında pek duyulmuş bir kavram değildir.

ûb ve Meçhûl. Mevzu, Nebî'den (as) menkûl olmadığı, bilakis herhangi biri tarafından uydurulduğu Ehl-i Hadis'ten sahih şekilde nakledilen rivayetlerdir. Meklûb, kallâbûnun metni ve isnadı ya da metnin/lafzın anlamını kalbettiği rivayetlerdir. Meçhûl ise medârî, hadis ricali arasında asla bilinmeyen birisi olan rivayetlerdir.

- **Münker:** (Esat Efendi'de yok) Bundan kasıt ise mablûb ve meçhûllerdir.¹⁰²

- **Merfû:** Mevkûf'un hilafına Rasûlullah'tan rivayet edilen hadislerdir.

- **Zayıf:** Zayıflık, ya irsâl, ya inkitâ ya da tedlîs dolayısıyla olabilir: Bu, bir muhaddisin kendisinden hadis duyduğu zannedilen; oysa gerçekte kendisinden hadis duymadığı birinden hadis rivayet etmesidir; veya seneddeki ızdırâb dolayısıyla olur, şöyle ki, muhaddisin bir hadisi önce bir şeyhten, sonra o şeyhin üstündeki ya da altındaki birinden rivayet etmesidir, ya da hadisi bir merfû olarak bir de mevkûf olarak rivayet etmesidir.

- **Şâz:** Diğer râvîlerin rivayetlerine ters olan hadistir.

- **Müsned:** İsnadı, Rasullullah'a kadar muttasıl olan hadistir¹⁰³, buna, garîb, azîz, meşhûr ve senedi Rasullullah'a kadar muttasıl olan diğer rivayetler de girer.¹⁰⁴

- **Müselmel:** Rasullullah'a kadar tek bir (edâ lafzı) türüyle muttasıl olan hadistir, örneğin muhaddisin '*ahbaranî fülânün*' dediği ve sahabîye kadar tüm râvîlerin aynı şekilde '*ahbaranî*' dediği, ya da sahabîye kadar hepsinin '*haddesenî*' veya '*semi'tu*' ifadesini kullandıkları rivayetlerdir.

• **Muhtasar:** Bir kısmı rivayet edilirken, bir kısmı terk edilen hadislerdir.

• **Müstaksâ:** Herkesin mezkûr rivayetten hiçbir şey terk etmeden bütünüyle rivayet ettiği hadislerdir.

• **Nâsih ve Mensûh:** Mütenâkız iki hadis olup biri diğerine göre öncedir; önce olan mensûhtur, sonra olan ise nâsihtir.

• **Hisân/Hasenler:**¹⁰⁵ Ebu Davud es-Sicistânî'nin, Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî'nin, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî'nin

102 Bu tanım da genel olarak münker tanımından farklıdır.

103 Burada tam olarak okunmayan ve bir anlam oluşmayan bir kelime vardır.

104 Bu noktada el-Hatîbu'l-Bağdâdî'nin müsnedi tarif ederken genel olarak ittisal üzerinde durması dolayısıyla merfu, mevkuf ve maktu hadisleri de içine aldığı hatırlanmalıdır, es-Suyutî, *Tedribu'r-Râvî*, I. 93.

105 Esat Efendi nüshasında el-Müsennân ifadesi geçmektedir (48 b) ki muhtemelen bununla sünenlerin bulunduğu yerler anlamı kastedilmiştir.

'nin, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Abdurrahman ed-Dârimî es-Semerkindî'nin, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd b. Mâce'nin kitaplarına aldıkları (ahracahû) hadislerdir.¹⁰⁶

Allah'ın yardımı ve hüsn-i tevfiğiyle bitti.

Sonuç

Osmanlı'nın ilim ve fikir dünyasının zirvede olduğu bir dönemde yetişen mümtaz ilim adamlarından birisi olan Kemâl Paşa-zâde'nin Hadis ilmiyle münasebetini kısaca ele aldığımız bu çalışmada, kendisinin hem Usûl-i Hadis konularıyla ilgilendiği hem de dönemin belirleyici eğilimi olan şerh geleneğine uyarak birtakım ürünler verdiğini müşahade ettik. O, Buhârî'nin *Sahîh*'i, el-Bağavî'nin *Mesâbih*'i ve es-Sağânî'nin *Meşârik*'i gibi Osmanlı dönemi medrese ve Dâru'l-Hadis'lerinde okutulan standart üç esere yönelik olarak şerh yazmıştır. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir nokta da, belki de kendisinin fakihliğiyle de bağlantılı şekilde o, hadis edebiyatı konularıyla ilgili olup gündelik hayatta cereyan eden kimi tartışmalara cevaben Peygamberimizle ilgili bir de risâle yazmıştır: Nitekim Hz. İsa'nın Peygamberimizden üstün olduğunu savunanlarla yapılan tartışmalar çerçevesinde Hz. Peygamber'in üstünlüğünü vurgulayan bir risâle yazmıştır.¹⁰⁷

Öte yandan o, hem Osmanlıdaki Kırk Hadis geleneği çerçevesinde hem de tek tek kimi konularda hadis yorumları da yapmıştır; burada kendisinin hem naklî ilimlerdeki birikimini hem de dîlciliğini kullanmıştır. Hadisleri şerh ederken genel olarak fikhî boyutu dikkate alan müellif, metin üzerinde anlama eksenli bir fikir imalinde bulunmaktadır. Bu noktada diğer hadisleri ve ayetleri de anlama faaliyeti içinde kullanan İbn Kemâl, hadis metinlerini anlamaya çalışırken aklı da kullandığını hissettirmektedir. İbn Kemâl birinci Kırk Hadis Şerhi'nde kaynak konusunda daha titiz olurken, diğerinde hadislerin rivayet tekniklerine ilişkin yönü üzerinde pek durmamaktadır. Hadis şerhlerinde genel olarak olumlu açık-

106 Bilindiği gibi Hasen hadislerin Sünen'lerde bulunduğunu el-Bağavî belirtmiştir ve bu konu tartışmalı bir husustur, bk. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I. 84. Bu arada İbn Kemâl'in bu noktada el-Bağavî'nin görüşünü kullanmış olması, Osmanlı hadis faaliyetlerinde el-Bağavî'nin önemli orandaki etkisiyle de açıklanabilir, zira onun *Masâbihu's-Sünne*'si üzerine birçok şerh yapılmıştır. Bu bakımdan bu tanım tercihinde bu husus kanaatimizce makul bir açıklama gibi gözükmemektedir.

107 Bk. *Türk Ansiklopedisi*, XXI. 479. Bu risalenin yazmaları da mevcuttur.

lamalar yaptığı söylenebilir; bu husus özellikle fikhî ya da kelâmî uzantıları olan hadislerde daha net olarak hissedilmektedir.

Müellifin Hadis Usûlü risalesi bağlantılı olarak da söylenebilir ki, o, hadis terimlerini tanımlarken, genel olarak mevcut hadis usûlü kaynaklarına bağlı kalmakla birlikte kaynağı kimi zaman nasihlerin de olabileceği tanım belirsizlikleri ve karışıklıklar söz konusudur. Yine de İbn Kemâl'deki hadis usûlü kültürünün özünde İslam dünyasında mevcut hadis eserlerine bağlı bir nitelik taşıdığı rahatlıkla söylenebilir. Keza hasen hadisin tanımını bu tür hadislerin bulunduğu yerlerden hareketle yapmasının, el-Bağavî gibi Osmanlı hadis faaliyetlerinde ağırlığı olan muhaddislerle bağlantılı olduğu söylenebilir.